

FENOMENOLOGINIS VOSYLIAUS SEZEMANO FILOSOFIJOS PERSKAITYMAS

Jonkus, D., 2015. *Vosylius Sezemano filosofija: savęs pažinimo ir estetišės patirties fenomenologija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Versus Aureus. 192 p. ISBN 9786094671869.

Mintautas Gutauskas

Vilniaus universitetas

Pasirodžiusi Daliaus Jonkaus knyga *Vosylius Sezemano filosofija: savęs pažinimo ir estetišės patirties fenomenologija* svarbi yra keletu aspektų. Viena, tai pirmas išsamus veikalas, skirtas Vosylius Sezemano filosofijai. Reikia pripažinti, kad Sezemano palikimas Lietuvos filosofų darbuose atsispindi savotiškai. Dar būnant studentu tekdavo ne kartą girdėti, kad Sezemanas „yra labai reikšmingas“, teko skaityti jo veikalus ir, reikia pripažinti, jie tikrai darė poveikį. Tačiau stebėtinai Sezemano filosofija nelabai sulaukdavo tyrinėtojų dėmesio ir kaip atskiras tyrimo objektas faktiškai nefigūravo platesnėse diskusijose. O ypač šiandien neprovokuojanti Sezemano filosofija dažnai pasimeta tarp radikalių pozicijų ir lozungų. Ši knyga ištraukia į dienos šviesą tai, kas jau beveik pamiršta, o patį Sezemaną padaro ne tik nematomu pokalbio partneriu, bet ir ryškia, tyrinėtina figūra. Ši knyga padeda suprasti, kuo Sezemanas mums yra toks reikšmingas. Pasimato, kad mums įtaką daro ne radikali Sezemano pozicija, kad daug kas iš jo pasimokė būtent mąstymo būdo ir prielaidos prie įvairių asmeninės patirties bei kultūros fenomenų. Kitas svarbus aspektas – ši knyga svarbi Lietuvos fenomenologijai, nes ji parodo, kuo Sezemanas yra reikšmingas tiek fenomenologijos istorijos, tiek metodo,

tiek egzistencinių nuostatų aspektu. Taip pat reikšmingas yra pats faktas, kad tai yra pirmas *fenomenologinis* Sezemano perskaitymas.

Šioje knygoje išskirčiau du svarbiausius Sezemano filosofijos analizės aspektus. Viena, yra pristatytas Sezemano filosofijos kontekstas – jo santykis su Edmundo Husserlio fenomenologija, jo diskusijos su Maxu Scheleriu, Nicolai’umi Hartmannu ir kt. Iš tikro ankstyvosios fenomenologijos istorinis kontekstas yra gana menkai žinomas, o ypač tai, kas vyko Rytų Europos pakraščiuose. Reikia pripažinti, kad fenomenologijos pradininkų rašymo stilius be nuorodų į kolegas padaro kontekstą sunkiai atpažįstamą, todėl istorinės rekonstrukcijos leidžia geriau suprasti diskusijas ir padarytas įtakas. Tad ši knyga atskleidžia įdomų tuometį teorinių diskusijų kontekstą. Antras aspektas – pati fenomenologinė Jonkaus laikysena. Iš dalies galima būtų pritarti pastaboms, kad Jonkus „sufenomenologina Sezemaną“. Tačiau tai autoriaus pasirinkimas, kuris turi ir privalumų, ir trūkumų. Manychiau, kad tokio žingsnio motyvas yra ne prievartinis noras visame kame atrasti fenomenologiją, bet tam tikras skaitymo būdas. Norint suprasti, koks tai skaitymo būdas, reikia atkreipti dėmesį į Nerijaus Mileriaus vertinimą, išspausdintą galiniame knygos vir-

šelyje: „Jonkus ne vien pristato ir apžvelgia Sezemano filosofines nuostatas, t. y. rašo ne vien *apie* Sezemano filosofiją (tai būtų būdinga tradicinei istorinei filosofinei studijai), bet ir *mąsto* kartu su Sezemanu.“ Mąstymas kartu atitinkamai fokusuoja žvilgsnį ir parenka matą, kuriuo vertinamas tyrinėjamas filosofas. Tad nors ir gana išsamiai pristatomas istorinis kontekstas, pagrindinis tikslas yra veikiausiai kitas. Nėra bandoma įrašyti Sezemano į filosofijos istorijos kontekstą, matuojant filosofijos istorijos ar filosofinių mokyklų etikečių matais. Visoje knygoje pagrindiniai žodžiai (angl. *keywords*) yra „filosofinis gyvenimas“, „filosofinis rūpestis“, „dvasinės pratybos“, „intuicijų pakartojamumas ir aktualizacija“, „esmių išvalga“ ir kt. Galima konstatuoti, kad Jonkus lieka ištikimas savo skaitymo būdai. Jo ankstesnėje knygoje *Patirtis ir refleksija: fenomenologinės filosofijos akiračiai* minima daug autorių – Husserlis, Emmanuelis Lėvinas, Eugenias Finkas, Jeanas-Paulis Sartre’as. Jie nagrinėjami svarbiausių fenomenologijos temų aspektais, tačiau svarbiausias motyvas yra idėjų ir išvalgų (re)aktualizavimas, kitaip tariant, mąstymas kartu. O naujoje, Sezemanui skirtoje knygoje derinama istorinio konteksto rekonstrukcija su Sezemano minties kelio atsekimu, todėl daug dėmesio skiriama fenomenologinio mąstymo būdo pristatymui ir praktikavimui. Atskleidžiama intuicijos prigimtis, platonizmo kaip išvalgos praktikuojimas, nedalykinis savęs pažinimas, estetinė intuicija ir kt. Tad prieiga prie Sezemano yra vidinė – svarbu ne tai, kaip sutampa fenomenologijos ir Sezemano filosofijos atpažinimo ženklai, o kaip mąsto pats Sezemanas, kuris nelaukė savęs fenomenologinės mokyklos atstovu, nors pats pripažino, kad praktikuoja fenomenologiją kaip metodą. Žinoma, fenomenologinis Sezemano perskaitymas priklauso ir nuo to, kaip Jonkus supranta pačią fenomenologiją. Kaip tokio skaitymo raktas gali praversti pabaigos žodyje pateiktas fenomenologijos apibūdinimas:

„Fenomenologiją reikia suprasti ne kaip vieno ar kito autoriaus postuluotą doktriną, bet kaip filosofinę nuostatą. Tai antinaturalistinė ir antipsichologistinė laikysena, transcendentalinis klausimų kėlimo būdas, išvalgos pirmumas loginių konstrukcijų atžvilgiu, teorinių svarstymų ryšys su praktine intuicija, fenomenų deskripcija, savos pozicijos ir nuostatų nuolatinė refleksija, vertybinio santykio su gyvenamuoju pasauliu akcentavimas“ (p. 175).

Būtent toks fenomenologijos supratimas ir leidžia autoriui gana dažnai nedaryti didesnio skirtumo tarp fenomenologijos ir Sezemano, o Sezemano filosofijoje atrasti savitą fenomenologiją dėl jo mąstymo būdo ir pirmenybės išvalgai. Tai ypač gerai pasimato antrojoje knygos dalyje, kurioje aiškiantis intuicijos sampratą, nedalykinį savęs pažinimą ir kt. Sezemano mintys lyginamos su Husserlio, Martino Heideggerio intuicijos ir pažinimo interpretacijomis. Būtent tokioje akistatoje pasimato patys dalykai, o kartu taip į akistatą suvestos pozicijos nušviečia viena kitos savitumą.

Pati knyga yra sudaryta iš trijų dalių. Pirmoji dalis „Platonizmas, savęs pažinimas ir kultūros krizė Sezemano filosofijoje“ yra skirta bendresnei filosofinei problematikai, antroji – „Nuo gnoseologijos prie filosofinės antropologijos“ – nagrinėja klasikines fenomenologijos temas, o trečioji – „Estetinės patirties fenomenologija“ – yra skirta ankstyvosios fenomenologijos paribiems – estetinei patirčiai.

Manytume, kad Jonkaus prieiga prie Sezemano filosofijos geriausiai atsiskleidžia antrojoje dalyje, kurioje nagrinėjama intuicijos samprata ir jos vaidmuo pažinime, nedalykinis savęs pažinimas, racionalumo ir iracionalumo sąryšis bei grynojo žinojimo problema. Šioje dalyje Sezemano mintis yra atskleidžiama per palyginimą su Husserlio, Heideggerio, Hartmanno, Nikolajaus Loskio filosofijomis. Sezemano filosofija čia atlieka

dvejetainį vaidmenį – viena vertus, ji yra tyrimo objektas ir per palyginimą atsiskleidžia jos savitumas. Tačiau tam skaitytojui, kuris norėtų tik istorinio Sezemano filosofijos pristatymo, veikiausiai kai kurios Jonkaus interpretacijos gali pasirodyti pernelyg fenomenologinės. Kita vertus, Jonkus mąsto su Sezemanu, tad šis tampa keliu suprasti dalykus. Iš tikro antroji ir pati didžiausia dalis yra labai dalykiška. Pajudinami patys fundamentaliausi fenomenologijos klausimai. Koks yra intuicijos santykis su žinojimu? Koks yra jos santykis su pašąmonine, iki-refleksyvia ar praktine veikla? Koks yra jos dalykinis turinys ir santykis su akivaizdybe? Koks yra jos santykis su loginiu samprotavimu, sprendimu, išvadų darymu, sąvokiniu ir grynuoju pažinimu? Koks yra įžvalgos ir sąvokų, įžvalgos ir refleksijos santykis? Kokia yra pažinimo dinamika? Būtent šie klausimai yra šios dalies branduolys. Jonkus cituoja Sezemaną:

„<...> Pažinimo struktūroje tiesioginei intuicijai priklauso dalykinis prioritetas. Ji yra bet kokios dalykinės pagavos pradžia ir pagrindas. Bet pačiam pažinimui, jo raidos laiko požiūriu, pirmas dalykas visada yra tai, kas gauta per tarpininkavimą. Vos tik jis pirmą sykį susimąsto pats apie save, jis atranda save jau kaip tarpininkaujama ir būtent tarpininkaujama sąvokų. Ir tik žvelgdamas atgal, reflektuodamas savo realias prielaidas, jis įsisąmonina savo intuityvią kilmę“ (p. 100–101).

Šioje citatoje nesunkiai galime atpažinti tiek Husserlio, tiek Heideggerio filosofijos pėdsakus. Tad Jonkus juos aptaręs fiksuoja, kuo Sezemano filosofija reikšminga visai fenomenologinei filosofijai (kurios dalis po Heideggerio būtent sąvokų tarpininkavimui suteikė esminį vaidmenį pažinime): „<...> kiekviena intuicija kaip tiesioginė dalyko esmės patirtis nėra galutinis jos atskleidimas, bet visada judesys, transcenduojantis baigtinę perspektyvą link galutinio reikšmės

atskleidimo. Pripažindami intuicijos pirmumą filosofai privalo pripažinti ir tai, kad vieną intuiciją galima patikslinti tik per kitą intuiciją ir kad bet kuri reprezentacija yra netobula dalyko esmės prezentacija“ (p. 116). Be abejo, dalykai yra daug sudėtingesni, nei įmanoma pristatyti recenzijoje. Galima tik fiksuoti, kad Jonkaus minties eiga ne tik skatina suprasti Sezemano filosofijos savitumą, bet ima vesti pačių dalykų supratimo keliu. Tad antroji dalis yra vertinga ne vien Sezemano minties pristatymu. Ji reikšminga bet kuriai filosofijai (o ypač fenomenologijai), norinčiai suprasti intuicijos problematiką, savo pačios ištakas ir galimybes. Taip pat ši dalis parodo, kad fenomenologijos srityje dirbančiam tyrinėtojui verta skaityti ne tik klasikinius autorius, bet ir tuos, kurie, atrodytų, yra parašėse, kurie netapatina savęs su fenomenologija, bet parodo, kokios yra galimybės už apsibrėžto metodo.

Būtent iš šios perspektyvos galima suprasti ir fenomenologinės prieigos prie platonizmo ir kultūros krizių savitumą. Aišku, skaitant knygą, pirmoji dalis yra pirmesnė nei antroji, tačiau pirmosios savitumas išryškėja tik perskaičius antrąją. Juo labiau kad pirmoji yra ganėtinai trumpa. Platono filosofijos reikšmingumą Sezemano filosofijai Jonkus atskleidžia per du dalykus. Pirmas, platesnis pačios filosofijos užduoties suvokimas, – ji ne tik pažinimo teorija. Kaip teigia Jonkus, „Sezemanas aktualizuoja platonizmo filosofiją teigė, kad filosofija, orientuota į būties ir mąstymo tapatybę, realizuojama savęs pažinimu, negali būti tik mokslas, tik žinojimas, nes ji kartu yra ir būtis, t. y. filosofinis gyvenimas, filosofinis rūpestis“ (p. 23). Platonizmas Sezemanui pačiam buvo ne tik išorinis tyrimo objektas, bet ir savitas savo filosofijos realizavimo būdas. Tad ji reikšminga savo platesne apimtimi ir egzistencine orientacija. Kita vertus, reikšminga ir pažinimo teorijos prasme. Kaip teigia Jonkus, Sezemanui „svarbesnis ne idėjų

ir daiktų dualizmas, bet tiesioginis ir intuityvus daiktų esmės išvelgimas. Pasak Sezemano, Platonas bet kokį diskursyvų žinojimą grindė intuityviu žinojimu. Svarbesnis ne loginis idėjų viršlaikiškumas, bet jų intuityvus ir tiesioginis išvelgimas pačiuose daiktuose. Šis intuityvaus žinojimo pirmumas grindžia loginį diskursyvų žinojimą, o ne atvirkščiai“ (p. 25). Atitinkamai interpretuojamas ne tik Platonas, bet ir visa kultūros krizė. Fenomenologine maniera identifikuojama, kad giluminės kultūros krizės priežastys yra savęs objektyvavimas, kuris kūną paverčia disponuojamu objektu, kuris lemia susvetimėjimą su kūnu ir laiku, su „čia ir dabar“. Čia Sezemanas neatrodo labai artimas fenomenologinei filosofijai, bet Jonkus atranda fenomenologinį pamušalą – fenomenologines kūno ir laiko sampratas, kurios ir sudaro sąlygas kultūros „ontologijai“.

Trečioji dalis yra skirta estetinės patirties analizei. Čia Jonkus taip pat atranda fenomenologinį pagrindą tiek estetikos sampratoje, tiek estetinės patirties aprašyme. Žinoma, fenomenologiškai perskaityti Sezemano estetiką yra sunkiau, nes pats Sezemanas duoda nepalyginamai mažiau užuominų, atrodo gerokai savarankiškesnis, be to, ir patys anksčiau tyvieji fenomenologai palyginti labai mažai svarstė estetinę problematiką. Tad šioje dalyje Jonkus aktyviau pasitelkia fenomenologijos atstovus – Husserlį, Maurice'ą Merleau-Ponty, Schelerį – palyginamajam darbui, o tikruoju pašnekovu tampa Sezemano bendramokslis neokantininkas Hartmannas. Be abejo, gana nesunkiai galima atpažinti ir fenomenologinius motyvus – kovą prieš estetinės patirties redukavimą į subjektyvius išgyvenimus, pastangas atskleisti estetinės patirties savitumą, estetinių objektų realumo klausimo aktualizavimą ir sprendimą. Tad tik turint omenyje šį probleminį branduolį, o ne atpažinimo etiketes, galima priimti Jonkaus teiginį, kad „Sezemano estetika yra fenomenologinė estetinių vertybių fenomenologija,

kurioje aprašomas ir analizuojamas estetinių vertybių objektyvumas“ (p. 128). Pirmiausia tai susiję su estinio objekto – meno kūrinio – patirties supratimu: „Šių ypatingų [estetinių] išgyvenimų duotis nesuvedama nei į subjektą, nei į išgyvenamą objektą, bet sudaro uždara visumą“ (p. 129). Tad paties estinio išgyvenimo analizė, taip pat ir paties objekto būties supratimas turi vengti redukavimo kraštutinumų. Žinoma, nuostata, kad estetiškas išgyvenimas yra „vertybinis, t. y. nukreiptas į grožio objektą kaip vertybę“ (p. 128), skatina estetinį išgyvenimą ir paties estinio išgyvenimo objektą laikyti tik subjektyvumo sričiai priklausančiais dalykais. Sezemano estetikai, kaip ir fenomenologijai apskritai, iškyla užduotis, kaip, išgyvenimą laikant pačia estetinio objekto duoties sąlyga, neredukuoti jo į vien subjektyvius išgyvenimus, o atrasti objektyvų pagrindą, kuris nebūtų visiškai nepriklausomas, bet ir nebūtų redukuojamas. Tad estetinio objekto objektiškumo, estetinių vertybių objektyvumo, meno kūrinio tiesos bei jo neredukuojamos būties apgynimas yra didžiausias fenomenologinis rūpestis trečiojoje knygos dalyje. Žinoma, tai nėra gynimas tik dėl gynimo. Jonkus taip suformuluoja Sezemano estetikos užduotį: „Estetikos mokslas negali atsiriboti nuo suvokiančiojo subjekto, bet turi atskleisti būtinas estetinių fenomenų duoties sąlygas. Taigi estetika turinti ne vertinti konkrečius fenomenus, bet įgyvendinti transcendentalią estetinės raiškos sąlygų refleksiją“ (p. 127).

Galbūt ne kiekvienam Sezemano filosofijos tyrinėtoji toks fenomenologinis šio filosofo perskaitymas gali atrodyti priimtinas ar pagrįstas. Tačiau pačiai fenomenologijai neabejotinai yra vertingas tokio autoriaus kaip Sezemanas integravimas į fenomenologinę tradiciją, ypač kai tai atliekama ne klįjuojant etiketes, o atskleidžiant giluminę sąryšį per tai, kaip sprendžiamos problemos fenomenologiniu keliu.